

על שמירת שבת בתנ"ך עובדיה אחיטוב

בספר יחזקאל (כ, י-כב) מופיע תיאור ראשוני של יחס
של ישראל לשבת, ראשית לכל, במדבר:

"ואוציאם מארץ מצרים ואביאם אל המדבר...
וגם את שבתותי נתתי להם..."

וילרו כי בית ישראל במדבר... ואת שבתותי חיללו מאד..."
כך דור המדבר, יוצאי מצרים. ובניהם, הדור הבא?

"ואמר אל בניהם במדבר... בחוקתי לכו...
ואת שבתותי קדשו..."

וילרו כי הבנים... את שבתותי חיללו..."

הנביא מדבר על תקופה המתוארת בתורה; האם בתורה נזכרת

האשמה כזאת? הרד"ק (שם, יג) מצביע על פרשת בשלח:

"חללו מאד - כי שבת ראשונה חללו שיצאו ללקוט

המן לפיכך אמר מאד..."

בדרך זו אפשר למצוא בתורה חילול שבת גם בדור הבנים (במדבר, טו, לב):

"ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקשש עצים ביום השבת."

האמנם לזה התכוון הנביא כשדיבר על חילול שבת באופן כולל

כפי שדבר?

גם מן הדורות הבאים אח"כ לא חושך יחזקאל את שבטו

(פרק כב, פס' ב, ה, כו):

"ואתה בן אדם התשפט התשפט את עיר הדמים..."

קדשי בזית ואת שבתותי חיללת..."

כהניה חמסו תורתי... ומשבתותי העלימו עיניהם..."

ולא רק לגבי ירושלים, עיר הדמים, מוזכר חילול שבת, אלא אף

לגבי שומרון. (פרק כג, פס' ב, ד, לח):

"ושתים נשים... ושמותן שמרון אהלה וירושלים
אהליבה... ענך זאת עשו לי... ואת שבתותי חללו..."
קריאת פסוקים אלה, בתוך מסכת התוכחה של יחזקאל, נותנת רושם
שחילול שבת היה נושא מרכזי גם מבחינת היקפו וגם מבחינת חשיבותו
כגורם לגלות ולחורבן. היינו מצפים לפיכך, למצוא גם בנביאים
אחרים בני אותה תקופה תוכחות בעניין השבת. עמוס מזכיר את
השבת, אך מדבריו משתמע תיאור הפוך למצב, אפילו הרשעים, המעוותים
מאזני מרמה, מדקדקים בשבת ואינם עוסקים במסחר ביום זה.
(ח, ד-ה):

"שמעו זאת השואפים אביון ולשבית עניי ארץ.
לאמר מתי יעבד החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה
בר, להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני
מרמה".

גם בישעיהו ובהושע, שניבאו בתקופתו, לא נזכר כלל חילול שבת.
לעומת זאת בירמיהו, ישנה במקום אחד בכל הספר (נ"ב פרקים),
האזהרה והתוכחה (יז, כא-כז):

"כה אמר ה' השמרו בנפשותיכם ואל תשאו משא ביום
השבת... ולא שמעו ולא הטו את אזנם... והיה אם
שמע תשמעון אלי... לבלתי הביא משא בשערי העיר
הזאת ביום השבת ולקדש את יום השבת לבלתי עשות
בה כל מלאכה... וישבה העיר הזאת לעולם... ואם לא
תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא,
ובא בשערי ירושלים ביום השבת, והצתי אש בשעריה..."

מלבד אזהרה יחידה זו אין ירמיהו מדבר על חילול שבת שהיה קיים
בהיקף זה או אחר. נראה, אם כן, שיחזקאל המנבא בגלות בבל
מתאר חילול שבת שאין לו הד או מקבילה בספרי נביאים אחרים שחיו
באותה תקופה; וכך גם לגבי דבריו על תקופת נדודי ישראל במדבר,
בתורה לא מוזכרת תופעה כללית של חילול שבת כפי שמעיד עליה הנביא.

נחמיה פחת יהודה, כמאה וחמשים שנה לאחר נבואת יחזקאל, מזכיר את השבת וקובע תקנות לגביה. באמנה שעליה חתמו ראשי העם, מובא בין שאר הסעיפים גם ענין השבת (נחמיה י, א-לב):

"ובכל זאת לרתים אמנה וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו... ובאים באלה ובשבועה ללכת בתורת הא'... ולשמור ולעשות את כל מצוות ה'... ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שבר ביום השבת למכור לא נקח מהם בשבת וביום קדש..."

וכן בסוף הספר, כשנחמיה חוזר ממסע לפרס, לאחר שנעדר מירושלים תקופה ארוכה, ורואה ששמירת השבת עליה התחייבו באמנה אינה מתקיימת (יג, טו-יח):

"בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות ועמסים על החמורים ואף לין ענבים ותאנים וכל משא ומביאים לירושלים ביום השבת, ואעיד ביום מכרם ציד... ואריבה את ח'י יהודה ואמרה להם מה הדבר הרע הזה אשר אתם עושים ומחללים את יום השבת. הלוא כה עשו אבותיכם ויבא אלקינו עלינו את כל הרעה הזאת ועל העיר הזאת, ואתם מוסיפים חרון על ישראל לחלל את השבת."

לכאורה גם נחמיה, כמו יחזקאל קושר בין החורבן והרעה שבאו על ישראל לבין חילול השבת. הוא מוכיח את העם על אי שמירת שבת ומעיד שהחורבן בא כעונש על כך. אבל הרוב המכריע של הנבואות בתקופת הבית אינן דנות כלל בשבת, וכפי שהוזכר לעיל. גם ספר מלכים ב, המתאר את מצבו הרוחני של העם בסוף ימי הבית הראשון תחת מלך זה או אחר, אינו מציין את נושא השבת, לא לטוב ולא למוטב בזמן המלכים השונים.

אפשר אולי לנסות להסביר את הדברים עפ"י המשך הפרק
בנחמיה (יג, יט-כב):

"ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת
ואמרה ויסגרו הדלתות ואמרה אשר לא יפתחום
עד אחר השבת, ומנערי העמדותי על השערים
לא יבוא משא ביום השבת..."

נראה שהבעיה העיקרית המעסיקה את נחמיה (ואולי גם את ירמיהו,
שאף הוא מדבר בעיקר על הבאת משא בשערי העיר) היתה המשא ומתן
בשבת הגורם לאיסורי הוצאה והכנסה מרשות הרבים לרשות היחיד,
דבר שאסור מן התורה. גם חז"ל ראו כך את העניין. על התוספתא
(פט"ו, מ"א) ח"ר בראשונה היו אומרים ג' כלים ניטלים בשבת..."
אומרת הגמ' (שבת, קכג ע"ב): "אמר ר' חנינא בימי נחמיה בן
חכליה נשנית משנה זו דכתיב בימים ההמה וגו'". משנה זו היא
המקור הראשון לאיסור טלטול המוקצה. עפ"י הגמרא (שם, קכד, ע"ב)
מובן הקשר בין איסור מוקצה להוצאה: "אטו טלטול לא משום הוצאה
הוא?" הרשב"ד בהשגותיו על הרמב"ם מסיק (פכ"ד מהל' שבת הי"ב):
"נמצא כי מפני חיוב ההוצאה אסרו בטלטול מה שאסרו שהוא גדר להוצאה".

(הרמב"ם עצמו גם מסכים לכך אלא שחידש טעמים אחרים במוקצה, ועיין מ"מ שם)
נחמיה מתריע על זלזול במלאכת הוצאה; גם זה נקרא חילול שבת,
גם על זה בין השאר חרבה הארץ. דברי ירמיהו, העומד בשערי ירושלים
ומזהיר על הבאת משא בשערים ביום השבת, מסייעים אף הם לאבחנה זאת.
מצד שני, יובנו גם דבריו של עמוס המכיר מציאות של שמירת שבת בעם,
כי מסתבר שעל איסורים אחרים בשבת אכן הקפידו. אולי ניתן בדרך
זו לישב גם את תוכחותיו של יחזקאל. יתכן שגם הוא מתכוון לזלזול
במלאכת הוצאה וקורא לזה חילול שבת. רמז לכך אפשר למצוא בדבריו
של הרד"ק על מה שאומר הנביא לגבי דור המדבר (כ, יג): "ואת
שבתותי חללו מאוד", ומסביר הרד"ק: "כי שבת ראשונה חללו שיצאו
ללקוט המן..."

יש הבדל עקרוני, בין יחזקאל לשאר נביאי בית ראשון. יחזקאל
מנבא לאחר החורבן. תודעת הגלות כעונש לעם ישראל היתה כבר חזקה
מאד. יש חרטה גדולה והכאה על חטא, עבודה זרה מתמעטת, יש נכונות

וישנה גם בפועל חזרה בתשובה. זהו דור שראה את החורבן בעיניו ממש, דברי הנביאים וכל אזהרותיהם כבר התקיימו. מצב של "נחפשה דרכינו ונחקורה" טבעי עכשיו ומאפשר להתליחס גם אל חטאים פחות חמורים. הבדל זה בא לידי ביטוי גם בלשונו של הנביא. לשונו של יחזקאל המנבא בגולה הרבה יותר חריפה משל קודמיו שניבאו בזמן הבית. כך אפשר גם להבין מדוע הוא מוכיח על חילול שבת בלשון כללית אם מדובר כפי שאמרנו רק במלאכת הוצאה. ישעיהו לא יכול לומר דברים קשים מידי מחשש שלא ישמעו לו כלל. תוכחה ישירה מידי עלולה ליצור הרגשת ניתוק מן הנביא ולהשיג תוצאה הפוכה. כשהעם אינו מעוניין לשמוע נאלצים הנביאים להתמקד בבעיות היותר שרשיות וחמורות ולהאבק דוקא בהן. לא כך לאחר החורבן, ובמיוחד לאחר שהתמעטו עובדי האלילים, תוכחותיו של יחזקאל בעניין ע"ז היו יותר בגדר של הפקת לקחים, מה שלא כה לגבי השבת, אותה כנראה ראה צורך עוד לחזק.